

DARWIN'İN EVRİM KURAMI'NIN TANZİMAT'TAKİ ETKİLERİ*

Ülker Öktem**

Özet

Bu makalenin yazılış amacı, Charles Darwin tarafından öne sürülen evrim kuramını incelemek ve kuramın etkisi altında kalarak eserlerini kaleme almış olan bazı Tanzimat düşünürlerini bu açıdan değerlendirmektir. Birkaçı hariç, neredeyse tüm Tanzimat düşünürleri Charles Darwin'in evrim kuramını benimsemişlerdir. Öyle ki, bu dönemde yer alan bazı Osmanlı düşünürleri, kuramı, Auguste Comte, Herbert Spencer ve diğer bazı Avrupalı düşünürlerle aynı tarzda topluma uygulamayı da denemişlerdir. Bu da Darwin'in evrim kuramının hem Avrupalı hem de Osmanlı düşünürleri üzerinde kuvvetli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Evrim, Doğal Ayıklanma, Tür, Hayat Kavgası, Dönüşüm, Gelişme, İlerleme, Mükemmelleşme.

(Effects of Darwin's Theory of Evolution in Tanzimat)

Abstract

The aim of the presenter of the article is to give the results of the studies carried out on the theory of evolution by Charles Darwin and to compare and contrast the views of some thinkers of the Tanzimat who produced their work under the influence of the theory. Nearly, all thinkers of the Tanzimat, excluding a few, appropriated the theory of evolution of Charles Darwin. It has been observed that the thinkers of this particular period in the history of the Ottoman Empire tried to put some of the principles of the theory into practice in the same manner like such European scholars as Auguste Comte, Herbert Spencer and some others. In the final part of the study, the significant impact of Darwin's theory on both European and Ottoman philosophers of the period in which the theory came to be known is revealed.

Keywords: Evolution, Natural Selection, Species, Struggle for Survival, Transformation, Development, Progress, Perfection.

---

* Bu makale, 1985'de tamamladığım, ama, henüz yayınlamadığım yüksek lisans tezimden alarak genişlettiğim bir kısımdır.

** Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Felsefe Bölümü öğretim üyesi

ulkeroktem3@ hotmail.com

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2011 Bahar, sayı: 11, s. 1-24.
ISSN 1306-9535, www.flsfdergisi.com

Giriş

Darwin, bugün bile üzerinde hararetle tartışılmakta olan evrim kuramını, ilk kez, 1859'da yayınladığı ana eseri *The Origin of Species by Means of Natural Selection*'da (*Doğal Ayıklanma Yoluyla Türlerin Kökeni*'nde) söz konusu etmiş, 1871'de yayınladığı *The Descent of Man (İnsanın Ortaya Çıkışı)*'nda de insanın atasını açıklayarak desteklemiştir.

Darwin'in evrim kuramı, ülkemize, tıpkı Pozitivizm, Tarihi Materyalizm vb. gibi akımların yanı sıra, Batı'yla temasların arttığı Tanzimat'la birlikte girmiştir. Kuramın, gerek Avrupa'da, gerekse ülkemizde etkisi son derece büyük olmuştur. Bu nedenle, biz, bu makalemizde, öncelikle, Darwin'in evrim kuramından kısaca bahsetmek; hatta, bundan da önce, Darwin'e kadar, çeşitli asırlarda, doğadaki evrimin varlığına ve doğal ayıklanmaya dikkati çeken bilim adamlarıyla filozofların görüşlerine yer vermek; bundan sonra, kuramdan olumlu ya da olumsuz etkilenen, ama genellikle onu ilgiyle karşılayan, Baha Tevfik, Asaf Nef'i, Bedi Nuri, Satı el-Husri, Suphi Ethem, Ethem Nejdet, Memduh Süleyman ve Ahmet Mithat gibi kuramı benimseyenlerle, İsmail Fenni Ertuğrul gibi benimsemeyen Tanzimat düşünürlerinin görüşlerine geçmek; bu düşünürlerden, Nietzsche, A.Comte, K.Marx ve Spencer'den etkilenerek kuramı topluma da uygulamaya çalışan bazılarının, görüşlerinde kuramın etkisini ne kadar yansıttıklarını incelemek ve bir sonuca varmak istiyoruz.

Darwin'den Önce Evrimle İlgilenenler:

Acaba, evrimi Darwin'den önce sezenler, onu doğal ayıklanmaya bağlayanlar kimlerdir? Bunlar, Darwin öncesi evrim kuramının prototipi sayılabilecek herhangi bir kuram geliştirebilmişler midir? Darwin'in başarısı nedir? Darwin hangi kuramı yıkmış; nasıl bir devrim yapmıştır?

Charles Darwin'e kadar, doğadaki evrimin varlığına çeşitli asırlarda çeşitli kimseler tarafından dikkat çekilmiştir. Örneğin, Antik Yunan doğa filozoflarınca, evrimden, özce değişmeyen ana varlığın (arkhe'nin) biçimce değişmesi, yani 'oluş', kastedilmiş; evrim denince, genellikle, 'oluş' ve bir tür 'değişme' anlaşılmıştır. Bunun dikkat çekici ilk örneği, her şeyin toprak, su, hava, ateş olmak üzere dört öğeden kurulduğunu belirten Empedokles'in bu husustaki sözleridir. O, "vaktiyle

ben oğlan, kız, çalı oldum. Kuş oldum, denizden sıçrayan dilsiz balık oldum” derken, ortama en uygun düşen varlığın yaşayacağı, oluşu toprak ve su türünden varlıkların başlattıkları ve tüm varlıkların rastlantı sonucu meydana geldikleri kanısına varırken, asırlar öncesinden sanki Darwin’in müjdecisi gibi görünmekte; bu nedenle Darwin’in evrim kuramının başlangıcında yer almaktadır.

Bu hususta, dikkat çekici sözleri olan diğer Antik Yunan doğa filozofu da felsefesinin ağırlık merkezini ‘oluş’ kavramı oluşturan Aristoteles’tir. Ona göre, her oluş, maddenin form kazanması olup, evrim, bu bağlamda formların durmadan, kesilmeden, atlama yapmadan açılması demektir. Şu halde, canlılar arasında sürekli bir form değişimi olduğunu Aristoteles sezmiştir. Formun maddede harekete neden olduğunu söyleyen Aristoteles’e göre, esasında, her organizma bir formel nedenin etkisiyle neyse o olabilmektedir. Evrende, bir tohum hangi bitki veya hayvanın tohumuysa, o bitki veya hayvanı meydana getirmeye yönelten bir erek (telos) prensibi hakim olduğundan ve bu erek, durağan olan formun etkisi altında gerçekleştiğinden, bireyler kalıcı olmasalar bile, türler ve cinsler daima kalıcıdır (sabit) ve değişmezler. Bireyler ise bağlı buldukları türün esas biçiminden kesinlikle sapamazlar. Böylelikle O, her ne kadar, başlangıçta türlerin değişmediğine, sabitliğine inanmış, değişmenin sadece bireyler için söz konusu olduğunu, bunların da ancak bağlı buldukları türün esas biçiminden sapamayacaklarını, yani özün kalıcı olduğunu beyan etmiş olsa da, doğanın, cisimlerden hayvanlara doğru basamak basamak geçiş halinde olduğunu gözlemledikten sonra, savunduğu ereksellik kuramına aykırı düşeceği için itiraf etmekte ve benimsemekte oldukça güçlük çekmesine rağmen “öyle türler vardır ki, bunlara kesinlikle bitki veya hayvan demek güçtür. Doğa cansızlardan canlılara doğru öyle dereceli geçiş sağlamaktadır ki, onları ayıran sınır çizgisi varla yok arasındadır” demekten de kendini alamamıştır.¹

Bu suretle, Aristoteles, yeni türlerin hibritleşme ve çevresel değişikliklere doğrudan doğruya uyum vasıtasıyla meydana geldiklerini, yavaş yavaş dönüşebildiklerini, yani sabit ve değişmez olmadıklarını ifade etmiş, aynı zamanda, kazanılmış karakterlerin kalıtımına da inancını dile getirmiş olmaktadır. Ayrıca, başlangıçtaki görüşlerinden

---

¹ Aristoteles, *On the Parts of Animals* (çev. W.Ogle), Chicago, 1952, s.211.

4 Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri

ötürü, Darwin öncesi bir evolüsyonist (evrimci) sayılmamakla birlikte, Aristoteles, doğal ayıklanmanın farkına varmış, fakat o zaman, evrende teleolojiye (erekselliğe) gerek kalmayacağı endişesiyle doğanın seçici gücünü kabul etmeye yanaşmamıştır. Ona göre, bugün, kalıtsal işleyişte bozuklukların ya da sapmaların sonucunda belirdiği anlaşılabilirlik mutasyonlar, hedefini şaşırarak oluşlarla ortaya çıkıveren 'hilkat garibeleri'dir. Günümüzde kabul edilen görüşe göre de, kalıtsal işleyişte meydana gelen bir dizi değişim, yani tikel mutasyon, doğal ayıklanma bakımından kayırılır da, ortama uyabilirse, içerisinde olageldiği türün bütün bireylerini etkiler; yani türsel olmaya yüz tutar. Hem kalıtsal, hem de ortamsal değişimlerin yeğinlik oranı uyarınca ya şimdiki türde yeni bir canlı çeşidi belirir; ya da tür, çevre şartlarının baskısına dayanamayıp tümüyle ortadan kalkar; yok olur. Çevreye uyabilmiş olan yeni canlı çeşidi de, yepyeni bir tür olarak doğadaki yerini alır. Yeni canlı türlerinin olagelmesi hakkındaki bu görüşle, Aristoteles'in oluş sırasında beliren bozukluğun ya da sapmanın yol açtığını belirttiği 'hilkat garibeleri'nin ya da 'kendiliğinden türeyiverme' tasarımının arasında, esasında çarpıcı bir benzerlik vardır. Fakat buna rağmen, Aristoteles ile Darwin'in görüşleri arasında mantıkça esaslı bir ayrılık vardır ki, o da, Aristoteles'e göre, yepyeni meydana gelen bir canlılığın, biçimce birey seviyesini aşamamasıdır; çünkü o, türlerin değişmediğine yahut en azından değişmez görüldüğüne kanaat etmiştir. Bu nedenle, Darwin, evrim kuramıyla türlerin çok uzun zamanda yavaş yavaş değiştiklerini, yani şu fertlerin kalıcı olmadığını belirtmekle; değişikliklerin ilineksel değil, özsel olduğunu vurgulamakta ve böylece Aristoteles'in "türlerin değişmezliği" kuramını yıkmış olmaktadır. Bu suretle, uzun yıllar Aristoteles'in 'türlerin değişmezliği' kuramının etkisinde kalmış olan Avrupa'da, 19.yüzyılda bu kurama taban tabana zıt olan Darwin'in evrim kuramının niçin bu kadar etkili olduğu anlaşılmış olmaktadır.

Daha sonra, bir Darwin öncüsü olarak, ilkçağ hellenistik dönem düşünürü Lucretius'u görüyoruz. O, hayvan ve bitki türlerinin doğa şartlarına uygunluklarını açıklamak için teleolojinin yeterliliğini kabul etmek yerine doğal ayıklanmayı öne sürmüştü; doğal ayıklanma yüzünden yaşamaya uygun olan türlerin hayatta kaldıklarını, olmayanların ise, ölmek zorunda olduklarını belirtmiştir. Teleoloji ve doğal ayıklanmanın birbirine zıt ve rakip iki varsayım olduğunu açıkça gören Lucretius, bir doğa bilgini olarak doğal ayıklanmayı tercih etmiştir. Bunun yanı sıra,

onun önemi, sonradan kazanılmış karakterlerin nesilden nesile geçmediğini kaydeden ilk düşünür olmasıdır.

18.yüzyılda Buffon, bazı türlerin diğerlerinin bozulmuş şekli olduğunu anlamış, maymunun alt seviyeden bir insan, eşeğin ise alt seviyeden bir at sayıldığını belirtmiştir.²

Goethe de evrimle ilgilenmiş, 18.yüzyılın son yıllarında hayvan ve bitki anatomisiyle yıllarca uğraşmış, sonuçta, hayvan ve bitkilerin bir atadan çıktıkları kanaatine varmıştır. Bütün bitkilerin ‘urplanze’ denen asıl bitkiye indirgenebileceklerini; bitki organlarının asıl ve özünün yaprak olduğunu ifade etmiş, diğer tüm organların ‘esas yaprak’ diyebileceğimiz bir yapraktan meydana geldiklerini iddia etmiştir. Hayvanları da bünyelerinin gösterdikleri benzerliklere göre sınıflandırmıştır. *Kafatasının Vertebral Menşei* adlı kafatasının şekil değiştirmiş omurlardan meydana geldiğine ilişkin bir tez ileri sürmüş, 1806’da, Oken, aynı tezi daha ayrıntılı şekilde ortaya atmıştır. Goethe, bunu, on yıl sonra yayınladığından Oken, kendine mal etmiştir. 1848’de Huxley’in tenkidine uğrayan bu tez, başka bilginlerce de eleştirilmiş ve bundan sonra da terkedilmiştir.

Anlaşıldığı üzere, Lamarck’a gelinceye kadar, türlerin uzun yıllar içerisinde birbirine değişip dönüştükleri sezilmiş, ama niçin değiştikleri üzerinde durulmamış, bu hususta bir kuram geliştirilmemiştir. Lamarck, ***bütün hayvan türlerinin, çevrenin etkisiyle*** değişmekle birlikte, esasında, ***bir türden*** meydana geldiklerini, Lucretius’un aksine, kazanılmış karakterlerin ise, kalıtımla nesilden nesile geçtiğini öne sürmüştür.

Lamarck’ın kuramının esasını ‘ortama uyma’, ‘organların kullanılıp kullanılmaması’ ve ‘kazanılmış karakterlerin kalıtımsal olarak nesilden nesile geçmesi’ teşkil eder. Böylelikle, Lamarck, uzun yıllar içerisinde meydana gelecek olan bu değişmelerin sonunda, yeni türlerin ortaya çıkacağı kanaatini taşımaktadır. O, özellikle omurgasız hayvanları incelerken birçok organ arasındaki ilişkileri tespit etmiş, bu onu *transformizm*³ (*dönüşümcülük*) kuramına götürmüştür. Onun “organların

² Charles Singer, *A History of Biology*, London, 1962, s.295.

³ Bilindiği üzere, Buffon (1707-1788) “*Varlıkların Zincirleşmesi*” adlı eserinde, dış etkiler altında hayvanların değiştiklerini, iklim ve beslenmedeki değişmelerin de, canlılarda, yavaş yavaş bazı değişikliklerin ortaya çıkmasına

kullanılıp kullanılmaması"na ilişkin öne sürdüğü görüş ispat edilmiş olmasına rağmen, "kazanılmış karakterlerin kalıtsal olarak dölden dölge geçmesi" görüşünün doğru olmadığı yapılan birçok deney sonucunda anlaşılmıştır.⁴

Darwin'in Evrim Kuramı:

Charles Darwin, evrim kuramını öne sürerken, evrimin sebebi olarak, "hayat kavgası dolayısıyla doğal ayıklanma" diye özel bir faktör kabul etmiştir. Doğal ayıklanma ve kalıtım, ona göre, yeni nesillerin meydana gelmesinde rol oynayan belli başlı iki faktördür. Ancak, Darwin, hayatının son günlerinde türlerin değişmesinde yalnız doğal ayıklanmanın değil, iklim, çevre, organların kullanılıp kullanılmaması gibi, daha önce Lamarck'ın da işaret ettiği faktörlerin de rolü bulunduğunu kabul etmiştir. O, bu hususta aynen şunları söylemiştir:

Bu değişmelerin ne dereceye kadar doğal ayıklanmanın, ne dereceye kadar belirli kısımların artan kullanılışlarının kalıtsal etkisinin sonucu olduğuna karar vermek, son derece güçtür. Kuşkusuz, bu değişmeler genellikle birbirleriyle ilişkilidir. Bazı hareketler alışkanlık üzere yapılır ve yararlı olur. Bu hareketleri sık sık ve en iyi şekilde yapan bireyler büyük ölçüde yaşama şansına sahip olurlar.⁵

Özellikle Gallapagos adasının faunasını ve Pampa toprağı katmanlarında rastlanan soyu tükenmiş dişsiz hayvan türlerini inceledikten sonra, Darwin, türlerin belli sayıda ve değişmez yani sabit olmadığını fark etmiş, gerçekte çok uzun zaman boyunca değişmekte olduklarını ifade etmiştir. Şöyle ki:

Görüşümde iki şeyi açıklığa kavuşturdum. İlki, türlerin ayrı ayrı yaratılmadıkları, ikincisi, değişmenin temel koşulunun doğal ayıklanma olduğu. Her türün ayrı ayrı yaratıldığı kanısında değilim. Aynı cinsin bütün türleri alelade bir atadan çıkmışlardır. İnandığım gibi bir dizi tür, bir türden meydana gelmektedir ki,

---

neden olduğunu açıklamış; daha sonra, onun bu görüşü, *transformizm* olarak adlandırılmıştır.

⁴ Adnan Adıvar, *Bilim ve Din*, İstanbul, 1980, s.306.

⁵ Darwin, *The Origin of Species*, Chicago, 1952, s.324.

bunun da kendisi aynı aileye mensup eski bir cinsin yerini alan yeni bir cinstir.⁶

Darwin her türde değişikliklerin olduğunu, başka deyişle türün bazı fertleri arasında farklılıklar görüldüğünü vurgulamış, kendisi bunları çeşit (variation) olarak adlandırmıştır. Burada, o, bazı değişikliklerin, türün üyelerine belli bir çevre içinde yaşama şansı verdiği halde, bazılarının bu şansı yakalayamadıkları sonucunu çıkartmıştır. Eğer canlı, uygun bir değişiklik kazanmışsa, daha büyük bir olasılıkla yaşayacak ve çoğalacaktır; aksi takdirde, ayıklanacaktır; elenecektir. Canlılar kazandıkları bu uygun değişiklikleri oğul döllerine geçirecekler ve uygun değişiklikler birikecektir. Bunlar birikirken canlı, orijinal türün bireylerinden biraz farklı olacak ve sonuçta yeni türler ortaya çıkacak; gelişecektir. Şu halde, bir grup canlının yeni bir tür sayılabilmesi için, birçok değişikliklerin meydana gelmesi gerekecektir. İşte, türlerdeki bu değişikliklerin oluşmasını Darwin, hayat kavgası dolayısıyla doğal ayıklanmaya bağlamaktadır.

Ona göre, bu değişim esnasında, türden türe geçişi sağlayan bazı ara türler meydana gelmektedir. Bunda etkili rol oynayan doğal ayıklanma ise, ne mutlak bir mükemmelliğe götürmekte ne de mutlak bir mükemmelliği önermektedir.⁷ Darwin, doğal ayıklanmanın mutlak bir mükemmelliğe götürmediği gibi, mutlak bir mükemmelliği de önermediğini, kalıcı olanın ‘en kuvvetli’, ‘en uyum sağlayan’ olduğunu vurgulamış olmasına rağmen, kuramı Comte, Spencer, Nietzsche ve Marx gibi topluma uygulayanlar, evrimden ilerleme değişmesini anlamışlar ve toplumları, çeşitli etkenlere bağlı olarak (zihniyet veya üretim araçlarının mülkiyeti bakımından) ilerlemeyi hesaba katarak sınıflandırmışlar ve sürekli olan yavaş yavaş değişmeyi, her nedense, en ileri ve mükemmel saydıkları üçüncü aşamada sona erdirmişlerdir. Dolayısıyla, evrim kavramına, içinde barındırmadığı “*ileriye doğru değişme*”, “*ilerleme*”, “*gelişme*” ve “*yetkinleşme*” yani, ‘*bir halden daha iyi, daha olumlu bir hale geçme*’ anlamları yüklenmiştir. Oysa, Darwin, evrim terimini, *evrendeki bütün biçimler arasında atlama olmayıp süreklilik bulunduğunu* ifade etmek için kullanmıştır. Evrimin içerisinde ‘yön’ yoktur. Ne var ki, başta filozoflar ve toplum bilimciler tarafından

---

⁶ Darwin, *a.g.e.*, s.177; 237; 285)

⁷ Darwin, *a.g.e.*, s.98.

terime, içermediği anlamlar yükletilince, terim bulanıklaştırılmış ve karıştırılmıştır. Biz, insanın evriminden bahsederken, onun ilerlediğini mi yoksa mükemmelleştiğini mi anlıyoruz? İnsanı en evrimleşmiş canlı olarak kabul edenler için o, evrim geçirmekle mükemmelleşmiştir. İnsanın zamansal bakımdan geç ortaya çıkmış olması, onun en ilerlemiş, en gelişmiş, en mükemmel canlı olduğuna delil teşkil edemez. Eğer böyle olduğu kabul edilecek olursa, bu en mükemmel canlıdaki alyuvarların- tıpkı amip gibi tek hücrelilerin çoğalmasında olduğu gibi- bölünerek çoğaldıkları gözden uzak tutulmuş ve zaman salt olarak ilerleme ögesi sayılmış olacaktır ki, bu imkansızdır.

Darwin, insanla, onun en yakın benzerleri arasında organik zincirde bazı kopuklukların olduğunu, bundan dolayı, yaşayan ve sönmüş türlerle bir köprü kuramadığını belirterek, kopuklukların genellikle her seride ve çeşitli derecelerde ortaya çıktığını, bunların ise, sönmüş olan türlerin sayısına dayandığını ifade etmiştir.⁸

Kaybolmuş orta halka diye bilinen, insanla maymunun aslını oluşturan insan taslağı belki maymunlar gibi ağaçlar üzerinde yaşarken, sonradan yere inerek, toprakta yaşamaya başlamış ve böylece anatomik, fizyolojik farklılıklar meydana gelmiştir. Cava'da, İngiltere'de ve Çin'de bulunan insan-maymun iskeletlerinin kafatasları incelendiğinde, bu kafataslarının ilk asıl insan tipi sayılan "Neanderthal" adamının kafatası ile bir gorilin kafatası arasında ortalama bir biçim gösterdiği görülmüştür. İnsanın bilinen ilk atası Afrika ve Hindistan'da bulunmuş olan çene çene ve diş fosillerinden tanınan "Ramapithecus" dur. On dört milyon yıl önce yaşadığı sanılan "Ramapithecus" dan sonra, Güney Afrika'da beş-altı yaşında bir primata ait olduğu anlaşılan bir kafatası bulunmuş ve bu Australopithecus africanus (Afrika maymunu) olarak adlandırılmıştır. Muhtemelen hayvanlarla beslendiği, araç yapıp kullandığı ve açık alanlarda yaşadığı belgelenmiştir. Zamanla değişmeye devam etmiş, sonunda insansı olmuştur. Aynı derecede ünlü olan 'Pekin insanı' ile Afrika'da bulunan diğer benzer fosiller yakın bir geçmişte Cava insanı ile beraber gruplandırılmış ve hepsine 'homo erectus' (dik duran insan) denmiştir. Bundan sonra da Avrupa'da, Asya'da ve Afrika'da Neanderthal insanı ortaya çıkmıştır. Etkili silahlar yaptığı ve büyük hayvanları öldürdüğü tespit edilen Neanderthal insanından sonra

---

⁸ Darwin, *a.g.e.*,s.336.

da Cro-Magnon diye bilinen homo sapiens'in ilk bireyleri ortaya çıkmıştır. Bunlar ise, göç, ayıklanma, mutasyon (ani değişiklikler), izolasyon genetik gibi faktörlerden dolayı dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmışlar ve farklı şekilde gelişmişlerdir. Bu nedenle, bir türün birer ırk oluşturmuş birçok çeşitleri bulunmaktadır.⁹

The Descent of Man'de (*İnsanın Ortaya Çıkışı*) antropomorf (insanımsı) alt grubun bazı eski üyelerinin insanı doğurduğunu, insanın, primatların istisnai formlarından olduğunu dile getirmiş, “insanın ataları, bir zamanlar kıllarla kaplı, kulakları sivri ve hareketli, vücutları özel kaslara sahip kuyruklu olmalıydı” demekle de, Darwin, doğumunu uzun bir ata zincirine borçlu olan insana pek uzun, ama, soylu nitelikte olduğu söylenemeyecek bir soy ağacı bağışlamış, fakat asla özel bir yer tanımamıştır.¹⁰ Hatta o, bu konuda şunları söylemiştir: “Eğer insan, kendi kendisinin tasnifçisi olmasaydı, onun için ayrı bir yerin olduğu asla düşünülmecekti”.¹¹

Bu da, yaratıkların en şerefli (“eşrefü'l mahlukat”) sayılan insana hakaret sayılıp, dine aykırı addedildiği için, Darwin bazı din adamlarınca tepkiyle karşılanmıştır. Oysa o, burada, tıpkı Galilei'nin “dünya dönüyor” demesi gibi bir tespit yapmıştır sadece. (Gerçi, o da, bu sözünden dolayı, Kopernik öğretisine bağlı olmak ve bu öğretiyi anlatmaktan suçlu bulunmuş, engizisyonda acımasızca yargılanmış; kendisinden, pişman olduğunu söyleyerek görüşlerinden dönmesi istenmiş, kısacası, düşüncesini değiştirmek zorunda bırakılmıştı. O, her ne kadar mahkemede istenenleri söylemişse de, dışarı çıktığı zaman ‘ne yapayım ki dünya dönüyor’ demişti.)

Darwin, evrimin delillerini, embriyolojide ve paleontolojide bulmuştur. Şöyle ki: Ona göre, insan embriyonu, yapının çeşitli noktalarında diğer memelilerinkine hayli benzer. Örneğin, kalp, önce bir atardamar halindedir. Kuyruksokumu kemiği tam bir kuyruk görünümündedir. Kimyasal kompozisyon bakımından da, özellikle şempanze, goril ve orangutan gibi antropomorf maymunlara çok yakındır. Kısacası, “insanın atası, gittikçe daha çok dikleşmiş, elleri ve kolları değişmiş, ayak ve bacakları da diğer amaçlar için değişikliklere

⁹ Komisyon, *Modern Biyoloji*, 1979, MEB, s.294.

¹⁰ Darwin, *a.g.e.*, s.335.

¹¹ Darwin, *a.g.e.*, s.333.

uğramıştır. Omurga özel bir şekilde kıvrılmış, baş değişik bir tarzda tespit edilmiştir.”¹²

Darwin, ‘insanın maymundan geldiği’ tezini ileri sürmüş olmamasına rağmen, gerek Avrupa’da gerekse ülkemizde bunu iddia ediyormuş gibi kabul edilmiş ve bu şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır. Eğer insan, maymundan gelmiş olsaydı, yani Darwin, uzun yıllar içerisinde, maymunun, kollarının dökülüp insan olduğunu iddia etmiş olsaydı, o zaman bugün hiçbir maymun neslinin olmaması gerekirdi. Bu nedenle, Darwin kuramı çarpıtılmaktadır. Darwin’in tespit ettiği “türlerin birbirlerinden uzun yıllar içerisinde çıktıkları” olgusudur. Bu, bir bilimsel olgudur. Tartışılacak bir yanı yoktur. Bilindiği üzere, olgu, olmakta olan, gözlemlenebilen şey; kuram ise, olguyu açıklama, yorumlama modelidir. Bilimsel bir kuram, birtakım olguları veya olgusal ilişkileri açıklayan, kısmen de olsa doğrulanmış, yani, nesnel nitelikteki veriler karşısında, test edilebilirliği olan, fakat henüz tümüyle kesinleşmemiş, üst düzeyde zihinsel bir çalışmayı gerektiren, kavramsal bir sistemdir. Şu halde, her kuram, gözlenmiş belli olgusal ilişkileri açıklamak amacıyla ortaya atılır. Kuram, bir olgu modeli olarak, olgulara dayalı olarak geliştirilebildiği gibi, yapılan deney ve gözlem verileriyle uyum sağlamadığı tespit edildiğinde de tamamen terk edilir; reddedilir. Kuram ile olgu arasındaki uyumda belli zorluklar daima söz konusudur ve bunların çoğu, genellikle önceden kestirilemeyen süreçler sayesinde zamanla düzeltilir. Şöyle ki: Örneğin, Batlamyus’un, gerek gezegenlerin yerlerinin, gerekse gece ile gündüzün eşit olduğu dönence (ekinoks) noktalarının sürekli kaydığı astronomik sistemiyle (astronomiye ilişkin kuramıyla), gözlemlerden elde edilmiş olan verilerin uyumlu olmaması yüzünden sistem, ilkin bazı düzeltmelerle yenilenmiş, fakat asırlar sonra, 16.yüzyılda, Kopernik’in güneş merkezli sistemi kurmasıyla tamamen terkedilmiştir. Bu demektir ki, Darwin’in, evrim olgusuna ilişkin öne sürdüğü evrim kuramı da ondan sonra gelecek olan bir doğa bilgininin olgulara ilişkin yapacağı yeni gözlem ve deneylere dayalı olarak oluşturacağı bir kuramla kuşkusuz geçerliliği kalmayacak bir kuramdır. Ama, henüz böyle bir bilim adamı ve kuram olmadığından ve Darwin’in kuramı, evrim olgusunu açıklamada yeterli görüldüğünden geçerliliği

---

¹² Darwin, *a.g.e.*,s.280.

vardır; yürürlüktedir. Ancak, sonuçta o bir kuramdır, değiştirilemez bilimsel bir hakikat gibi kabul edilmemelidir.

Günümüzde de evrime ilişkin yapılan tartışmalar, olguya değil, kurama yöneliktir; yani, türlerin birbirlerinden çıkış sebepleri üzerinedir. Bu sebeplerin hayat kavgası mı?, ortama uymak mı?, mutasyon mu?, doğal ayıklanma mı?, iklim mi?, çevre mi?, izolasyon mu?, radyasyon mu?... olduğuna ilişkindir. İşte bunların yanıtları henüz birer kuramdır; ispat edilmemiştir; tartışmalıdır, ispata muhtaçtır.

Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri:

Tanzimat döneminde yaşamış ünlü düşünürlerimizden Baha Tevfik (1881-1914), Satı el-Husri(1884-1968), Bedi Nuri (1875-1913), Asaf Nef'i, Suphi Ethem, Ethem Nejdet, Memduh Süleyman, Ahmet Mithat, İsmail Fenni Ertuğrul kuramdan etkilenmişler, kimileri de onu, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, topluma uygulamaya çalışmışlardır.

Baha Tevfik, Ernest Haeckel'den çevirdiği ve *Felsefe Dergisi*'nde yayınladığı "Kainatın Muammaları" adlı makalesinde, kainatın sürekli bir yetkinleşmeden başka bir şey olmadığını gösteren yetkinleşme kanununun çok eski zamanlardan beri bilinmekle beraber, ancak 19.yüzyılın ikinci yarısında açıklığa kavuştuğunu, böylece 'muammaların muamması' denmeye layık olan en önemli meselenin, "insanın doğada yeri ve kaynağı" meselesinin anahtarının Darwin kuramı sayesinde bulunmuş olduğunu dile getirmiştir. Yetkinleşme kanununu ilk kez 1799'da Goethe'nin sezdiğini, sonra 1809'da Lamarck'ın ona biraz şekil verebildiğini, ancak bilimsel kıymet ve şeklini 1859'da Charles Darwin tarafından kazandığını vurgulamıştır.¹³ Yine, aynı makalede Tevfik, "maymunların yalnız yüzlerine bakmak, insanların başka bir asla mensup olmadıklarını göstermeye yeter" demekte, bazı ufak tefek farklar bir kenara bırakılacak olursa, insanlarla maymunların ayrı ayrı iki cins teşkil etmediklerini, insanların hayvanlardan sadece tekemmül bakımından farklılık gösterdiklerini, bundan başka da aralarında hiçbir fark bulunmadığını ifade etmiştir.¹⁴

¹³ Haeckel, Ernest, Kainatın Muammaları (çev.Baha Tevfik), *Felsefe*, C.1, S.1, İstanbul, H.1326, s.24.

¹⁴ Haeckel, Ernest, a.g.mkl, s.175.

Satı el-Husri, “*Etnografya*” adlı eserinin giriş bölümünde, insanın doğadaki yerine değinmiş, onun tek veya çok kökten çıkıp çıkmadığı hakkında bir tartışma başlatmış, ırkın oluşmasından ve ilk insanlardan bahsetmiştir. O, bu eserinde, insanlarla maymunlar (özellikle orangutan, goril, şempanze ve gibbon cinsleri) arasında büyük benzerlikler bulunduğunu, bu maymunların, adi maymunlarla insanlar arasında adeta aracı olduklarını belirtmiş; beyinlerinde, insan beynindeki gibi girinti ve çıkıntıların yer aldığını, dolayısıyla beden teşekkülleri bakımından insanları maymunlardan ayrı bir sınıf saydıracak hiçbir sebep bulunmadığını belirtmiştir. O, insanlarla en zeki hayvanlar arasında konuşma yeteneği dışında bariz bir fark görmemiş, ve bu yüzden, onu, tıpkı Linne'nin yaptığı gibi, “primat” sınıfına dahil etmiştir.

Husri, organizmaların şekilce ve büyüklükçe sürekli değişikliklere maruz kaldıklarını, bir yandan yok olup, bir yandan kendilerini onararak, yavaş yavaş, değişip yenileştiklerini ve bu değişimde her organizmanın muayyen bir yol izlemek suretiyle evrimleştiğini ifade etmiştir.

Böylelikle, o, Darwin'in evrim kuramını benimsediğini açıkça göstermektedir. Husri, bu kuramı sadece benimsemekle kalmamış, aynı zamanda Spencer gibi topluma da uygulamıştır. Şöyle ki: “Cemiyetler ve Uzviyetler” adlı makalesinde, toplumlarla organizmalar arasında dikkati çekecek derecede bir benzerlikten söz etmiş; bütün toplumların, bütün milletlerin, bütün hükümetlerin organizmalar gibi doğup, büyüyüp, öldüklerine işaret etmiştir. O, toplumların organizmalara doğuş ve kuruluş bakımından da benzediklerini ifade etmiştir. İlkel toplumlara örnek olarak klanları vermiş, klanların av ve harp gibi çeşitli nedenlerden dolayı birleşmeleri ve sabit bir şekil almaları halinde ikinci derecede bir “sosyal organlaşmanın” meydana gelerek bir aşiretin teşekkül ettiğini, bu suretle teşekkül eden aşiretlerin bir araya gelmeleriyle de “sosyal hey'etlerin”, küçük hükümetlerin oluştuğunu, bunların birleşmeleriyle de büyük hükümetlerin ve milletlerin vücuda geldiğini vurgulamıştır. Organizmalarda bazı organların basit, bazılarının ise daha karmaşık yapıda olmaları gibi, toplumlarda da bazı sınıfların basit bir aşiretten ibaret bulunmalarını organizmalarla toplumlar arasında görülen benzerliklerden biri olarak nitelemiştir.

Bedi Nuri ise, “Kabilyet-i İçtimaiye” adlı makalesinde, köklerini organik hayatta bulduğu evrimin ve içtimai kabilyetin ne olduğunu sormuş, anatomik farklılık ve sinir sisteminden yoksun ilkel

organizmalarda, nasıl, hakiki bir duyu kabiliyeti aramak güçse, her türlü organlaşmadan yoksun ilkel toplumlarda da içtimai kabiliyet aramanın o kadar imkansız olduğunu belirtmiştir. Bundan sonra, içtimai organizmada kabiliyetin görevinin ne olduğunu araştırmaya girişmiştir. Bu noktada Darwin'in "Hayat Mücadelesi" kanununa başvurmuş, böylece, biyolojik alanda bulunduğu esasların, içtimai hayatta da geçerli olduğu sonucuna varmıştır. "Hayat-ı İçtimaiye" adlı makalesinde ise, Bedi Nuri, "toplum bir organizma mıdır? içtimai organizma, biyolojik organizmaya benzetilebilir mi?" diye sormuş ve bunun sosyologlar arasında fikir ayrılığına yol açacak kadar önemli bir mesele olduğunu belirtmiştir. "Toplum ne kadar sıkı sıkıya teşkil edilmişse, fertlerin birbirleriyle münasebete girmeleri de o kadar sağlanmıştır." kanaatini taşıyan Bedi Nuri, içtimai evrim sayesinde, içtimai varlığın, organik evrim sayesinde de, organik fonksiyon ve sistemlerin yetkinleştiklerini belirtmiş, bundan dolayı her toplumun tıpkı bir organizma gibi, kendini oluşturanlar ve fonksiyon tarzı ve işleyişi olmak üzere iki esaslı niteliğe sahip bulduklarını ifade etmiştir. Ona göre, bir toplum, tıpkı organizma gibi, evrimi sırasında temel bünyesine yani kuruluşuna, çevresine, hayati şartlarına intibak gücüyle sevk ve idare edilmektedir. O, toplumları organizmalara benzetirken, onların çocukluk devrelerinin birbirine benzediğini dikkate almış ve her toplumun bir mükemmel şahsiyet teşkil edecek yerde, az çok müstakil fakat daha büyük bir yığın içinde birleşmiş küçük organizmaların topluluğundan meydana geldiğini söylemiştir. Bütün bunlardan onun da hem Darwin'ci hem de Spencer'ci olduğunu anlıyoruz.

Asaf Nef'i ise, Darwin kuramına olan bağlılığını *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuasında* yayımlanmış olan "Mücadele-i Hayat ve Tekamül-i Cemiyat" adlı makalesinde gayet iyi bir şekilde yansıtmıştır. O, bu makalesinde, en ilkel bitki ve hayvanlardan insanoğlunun en ilkel şeklinden en gelişmiş şekline kadar bütün canlıları kapsayan, hiçbir varlığın kendini kurtaramadığı hayat kavgasını söz konusu etmiş, her varlığın hayatta kalabilmek için hem kendine benzeyenlerle hem de yaşadığı çevredeki bütün unsurlarla mücadeleye mecbur kaldığını vurgulamış, böylece, her ne suretle olursa olsun, bir ilerlemenin mevcut olduğu yerde, mutlaka bir mücadeleden de söz edilebileceğini, hayat kavgasının zorunluluğunu dile getirmiş, bunu önce Buffon'un sezdiğini

ancak Darwin'in derin ve sürekli incelemeleriyle kesinlik kazandığını ifade etmiştir.

“Darwin'in kuramına çevrenin etkilerini de, yani insanların, hayvanların ve bitkilerin hayat şartlarını da eklemek gerekir” diyen Asaf Nef'i, bu kuramı, Lamarckizmle tamamlayarak topluma da uygulamış, toplumların tarihinde hakim belli başlı üç esas tesbit etmiştir: Bunlardan birincisi, şahsı koruma ve türü devam ettirmek için hayat kavgası, ikincisi hayatta kendine daha iyi bir yer temin edebilmek amacıyla şahsi rekabet, üçüncüsü de diğerlerinden daha çok imtiyaza nail olmak emeliyle sınıfları mücadelesidir.¹⁵ Kuram gereği, zayıfın daima kuvvetlinin pençesi altında ezilmeye mahkum olduğunu hatırlattıktan sonra, Asaf Nef'i, bunun, toplumdaki yansılarının sınıf mücadeleleri şeklinde belirlediğini, bir sınıfa mensup bireyler arasında da bu mücadelenin sürdüğünü ifade etmiştir. Bireyler arasında meydana gelen bu dehşetli mücadeleler sayesinde, insanlığın, kendini ilkel şeklinden kurtararak, yavaş yavaş medeniyete doğru bir adım daha ilerlediğini, gittikçe evrimleştiğini vurgulayan Asaf Nef'i, sosyal sınıflar içerisinde ise, Aristokrasi'nin ötekileri yenerek, toplumda evrimi sağladığını, her toplumun, aynı evrim kanununa bağlı olması dolayısıyla, şimdiki duruma nasıl geldiklerini anlayabilmek için, sadece birinin evrimini incelemenin bu hususta bir fikir verebileceğini beyan etmiştir. Bu görüşleri, onun, hem Darwin'in kuramına olan kuvvetli inancını yansıtmakta, hem de kuramı sosyal hayata da uyguladığını göstermektedir.

Suphi Ethem, bir diğer Darwinci Tanzimat düşünürü olarak karşımıza çıkar. Onun “*Lamarckizm*” ve “*Darwinizm*” adlı eserlerinin yanı sıra, bu hususta, *Felsefe Dergisi*'nde kaleme aldığı bir de “Lamarck ve Lamarckizm” adlı makalesi vardır. O, hayat kavgası hakkında basit bir fikre bile sahip olmamakla itham edilen Lamarck'ın, 1792'de kaleme aldığı bir eserinde “insanoğlu daima hemicinsi ile sürekli bir savaş halindedir ve her fırsatta onu mahvetmeye uğraşır” dediğini kaydederek bu yolda Huxley'in iddiasının iftiradan ileri gitmediğini savunmuştur. Suphi Ethem, “hayat bir yaratıcının değil, ışığın, hararetin, elektriğin ve rutubetin yaratisıdır” diyen Lamarck'ın ‘kendiliğinden üreme’¹⁶ ile varlık

¹⁵ Asaf Nef'i, *Demokrasi ve Sosyalizm, Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye*, C.2, S.6, İstanbul, H.1325, s.161.

¹⁶ Suphi Ethem'e göre, Pasteur, keşifleriyle “kendiliğinden üreme olmadığını göstermiş olmasına rağmen, bunun doğruluğa ihtiyacı vardır; çünkü Pasteur,

bulup yavaş yavaş çevreye uyarak bu hale gelen bugünkü varlıklar arasında hangisinin en önce meydana geldiğini ortaya koymak için 1801’de eleştiriye değer bir eser kaleme aldığını, bu eserde bunu poliplerde gösterdiğini belirttikten sonra, bilim dünyasında büyük bir devrim yaptığını vurgulamıştır.

Suphi Ethem, Lamarck’ın, ‘*bugün var olan türler, eskiden var olup, sonradan yok olmuş olan türlerden çıkmışlardır*’ fikrini paleontolojiye dayandırarak öne sürmekle doğa felsefesine yeni bir çığır açtığını ve herkese, bugün var olan türlerin, derin bir değişimin ürünü olduklarını kabul ettirdiğini belirtmiştir. Suphi Ethem, basit organizmalar var değilken yüksek organizmalara hiç rastlanmadığını, birinci zamanda ilkel olan bir hayvanın, üçüncü zamanda tekemmül etmiş veya yok olmuş olduğunu, ikinci, üçüncü ve dördüncü zamanlardaki hayvanların tümünün kendilerinden önceki devirlerde yaşayanlara benzemediklerini belirten Lamarck’a, jeolojik araştırmaların da bunu doğruladığını söyleyerek hak vermiştir. Ancak, Lamarck’ı soy bilimsel kuramlar tarihinde en büyük yeri işgal eden kişi olarak saymakla birlikte, onun “değişim kuramı”nın son derece genel olduğunu da ifade etmeden geçememiştir. Canlıların, çevreye uymak suretiyle, değişikliğe uğrayarak, bugünkü şekillerini kazandıklarını, kazanılmış karakterlerin kalıtımla nesilden nesile geçmesi ile de yeni türlerin meydana geldiğini ifade eden Lamarck ve taraftarlarının “çevreye uyma”, “evrim” ve “kalıtım”ı bu değişim kuramına temel teşkil eden üç büyük öge saydıklarını vurgulamıştır. Suphi Ethem, Lamarck’tan sonra, türlerin bir ve aynı kaynaktan çıktıklarını, türler arasında doğal ayıklamanın çok önemli bir rol oynadığını ifade eden ünlü İngiliz doğa bilgini Charles Darwin’in yaptığı araştırmalar sonunda 1859’da yayınladığı *The Origin of Species by Means of Natural Selection* adlı eserinden bahsetmiş, Darwin’in kuramını oldukça sağlam gördüğünü belirtmiştir.

Darwin’in kuramına kuvvetle bağlı olan Suphi Ethem, bu kuramın, esasında, Empedokles ve Herakleitos gibi iki ünlü ilkçağ Yunan filozofu arasında kavga yaratacak derecede var olduğunu, ama, Darwin zamanına

---

çevreyi ve hayat şartlarını sınırlandırarak ‘*kendiliğinden üreme kuramı*’nı çürütmüştür. Oysa, Lamarck, hararet ve rutubete son derece önem vermiştir. Bu nedenle, Suphi Ethem, Lamarck’ın bu konuda çığır açıcı bir rol oynadığı kanaatine varmıştır.

gelinceye kadar gizli kaldığını ifade etmiştir. İnsanı yapı bakımından üstün görmeyen Darwin'in görüşlerini Suphi Ethem aynen benimsemiş, fakat abartılı bir şekilde dile getirmiştir.

Suphi Ethem, zamanla bir türün diğer türe değiştiğini savunan Darwin ve ona inanan diğer evrimcilerin “tür, bütün varlığı ile değişime uğramaz. Yeni oluşan tür de diğerinin yanında gelişir; yani asl olan, hiçbir zaman değişikliklere maruz kalmaz” şeklindeki iddialarının paleontolojik araştırmalarla da desteklendiğini, dolayısıyla iddia olmaktan çıkarak doğrulandığını, başarı kazandığını vurgulamıştır. Suphi Ethem, canlıların aynı zamanda değişikliklere maruz kalmadıklarını ifade etmiş, zaten bu değişiklikleri bizim kolaylıkla fark edemeyeceğimizi, ancak paleontolojik incelemeler sonucunda bugünkülerle öncekilerden baki kalmış fosiller arasında birçok değişiklikler ile birtakım ilişkiler bulunduğunu anlayacağımızı dile getirmiştir. Jeolojik araştırmaların da bize, gelişmiş hayvanların yerin derin olmayan tabakalarında, gelişmemişlerin ise, derin tabakalarında saklı bulduklarını gösterdiğini belirten Suphi Ethem, bunun da organizmaların basitten bileşiğe doğru bir evrim geçirdiklerine delil teşkil ettiğini vurgulamıştır. Ancak “madem ki evrende basitten bileşiğe doğru yavaş yavaş bir evrim vardır. O halde, şu anda gelişmiş canlıların yanında niçin gelişmemişleri de yaşamaktadır?” tarzında bir sorunun ilkin, çevre ve yaşayış tarzları ve faaliyetleri dikkate alındığında anlamsız olacağını savunmuştur. Evrimde önemli bir rol oynayan doğal ayıklanma sayesinde, türlerin, başlangıçtaki bir türden çoğalmış olduklarının anlaşıldığını kaydeden Suphi Ethem, tıpkı Darwin gibi, hayat kavgası dolayısıyla doğal ayıklanmayı türlerin değişmelerinde de başlıca sebep olarak görmüştür.

Suphi Ethem, Darwin'in, aynı türün bireyleri arasındaki rekabetten dolayı, doğal ayıklanmanın daima şiddetini arttırdığını, sonuçta en kuvvetli olanın, yani hayat şartlarına uyabilenin, yaşamağa muktedir olduğunu vurguladığını, bir özelliğin, diğer bir özelliğe bedel bulunmasının da kuvvetler arasında dengeyi sağladığını ve bu suretle, kuvvetlilerin yanında zayıfların da yaşayabildiklerini ifade ettiğini de sözlerine eklemiştir. Suphi Ethem, yeni ırkların oluşumunda, eski ırkların da sona ermesinde etkili ve asli bir öge olarak, doğal ayıklanmayı görmüş, böylece türlerin uzun yıllar içerisinde yavaş yavaş değişmekte olduğuna inanmıştır. Ayrıca, O, Darwinizm'in mevcut inanç, itikat ve hurafeleri yıktığı için yüce ve kıymetli, her bilim dalına ilerleme vaad

edebilecek kadar da geniş kapsamlı olduğunu belirtmiştir. Suphi Ethem, Goethe ve Lamarck'ın evrim felsefesi hakkındaki düşüncelerine Darwin'in nur serptiğini ve kendi kuramı ile Lamarck'ın “çevreye uyum” kuramını bağdaştırmaya çalıştığını dile getirmiş, bütün canlıların ilkel bir şekilden, basitten bileşiğe doğru evrim geçirdiklerini savunan Darwin'in bu kuramını çok beğendiğini ifade etmiştir. Koyu bir Darwin'ci olan Suphi Ethem, bugün var olan bütün türlerin en ilkel, en basit bir organizmadan çıkıp türediklerini, yoksa mukaddes tarihin zannettiği gibi doğanın ne bir Adem, ne bir Havva ne de bağımsız esas bir ırk yaratmadığını vurgulamıştır. (S.Ethem, *Darwinizm*, s.199).

Ethem Nejdet ise, “*Tekamül ve Kanunları*” adlı eserinde, öncelikle, evrimin tarihçesinden bahsetmiş, evrimi, ilk kez, omurgalı hayvanların en yüce omurlarının dönüşerek kafatasını teşkil ettiğini ileri süren, böylece, ‘*dönüşüm kuramı*’nın taslağını çizen Alman filozofu Goethe'nin (1749-1832) söz konusu ettiğini vurgulamıştır. Ethem Nejdet, 1809'da Darwin'den önce Lamarck'ın “*Felsefe-i Hayvanat*” adlı eserinde, evrim kuramını ileri sürdüğünü, ancak *Hiçbir tür dönüşmez. Bütün türler aynı zamanda yaratılmışlardır* tezini savunan Cuvier (1769-1832) gibi, zamanın bilim adamlarınca estirilen koyu taassup fırtınası yüzünden, bu fikirlerini açıkça itiraf edemediğini ve yayınlamadığını belirtmiştir. Lamarck'ın evrim fikrine ulaşmasında başlıca etken olarak, canlıların ortak özelliklerine dikkatini çevirmiş olmasını göstermiştir.

Ethem Nejdet, *Darwinizm* adıyla anılan *transformizmin (dönüşümcülük)* son derece karışık olduğunu bu yüzden bir asırdan beri hiç kimsenin incelemediğini ve eleştirmediğini vurgulamış, esasında, onun evrim ve doğal ayıklanma olmak üzere iki kısımdan meydana geldiğini ifade etmiştir. Ona göre, asırların öldüremeyeceği bir hakikat vardır ki, o da türlerin değişmesidir.¹⁷

“Evrime, canlıların gelişmesi sırasında, kazandıkları değişikliklerin, nesilden nesile irsen intikali ile mümkün olmuştur” kanaatine sahip olan Ethem Nejdet, evrimde kalıtımın son derece önemli bir öge olduğunu kabul etmiş, bununla birlikte, hayat şartlarının önemini de vurgulamıştır. “Kazanılmış Karakterlerin İntikali” meselesinin evrim kuramının en hararetli meselesi durumunda bulunduğunu sözlerine ekleyen Ethem Nejdet, aynı zamanda bir Lamarck'çı olarak, çevre ve hayat şartlarının

¹⁷ E.Nejdet, *Tekamül ve Kanunları*, İstanbul, 1913, s.24.

canlılar üzerine etkisiyle meydana gelen değişikliklerin, Lamarck ve taraftarlarının bir aksiyom olarak kabul ettikleri gibi, kalıtsal olarak intikal ettiği kabul edilmedikçe, türün evrimi açıklanamaz. Bunu Darwin'ci Waicemann'ın kabule yanaşmadığını, bu yüzden de Lamarck'çılarla Waicemann taraftarları arasında şiddetli tartışmaların yaşandığını ifade etmiştir. Ona göre, esasen ne Lamarck ne de Darwin'in kuramları evrimi tamamen açıklayabilmiştir. Ethem Nejdet, *esasında, Tekamül ve Kanunları*'nda, Lamarck'tan ziyade Darwin'in görüşlerine itibar ettiğini vurgulamakla birlikte, 'dönüşüm felsefesi'nin asıl babası olarak Lamarck'ı kabul etmiştir. Darwin'in, canlılardaki değişikliğin kaynağını asla düşünmediğini, bunu rastlantıya atfettiğini ve türlerin oluşumunu doğal ayıklanma ile açıkladığını vurgulamış, fakat kendisi doğal ayıklanma ile türlerin değişimleri arasında hiçbir ilişki kurmadığını, bu nedenle Darwinle aynı kanaati taşımadığını açıkça beyan etmiştir. Ona göre, hayatın evrimi, rastlantının değil, hayat kanunlarının sonucudur. Şöyle ki: Aynı kaynaktan çıkmış diğer bir tür, başka rastlantıların altında başka bir canlıya varlık verir. Bugünkü canlıların oluşumu, hayat kanunlarının sonucudur.

Ethem Nejdet de bu kuramı topluma uygulamıştır. Ona göre, bir milletin hayat mücadelesinden galip çıkması için "tutuculuk" devrinden "yenilik" ve "ilerleme" devrine geçmesi lazımdır. Yalnız, ona göre, toplumlardaki ayıklanma daha merhametli, daha barışçıldır. Sosyal ilerleme de organik ilerleme gibi hayat kavgasından doğmuştur, kalıtımla intikal etmiştir; yan, değişim ve kalıtıma dayanmaktadır. Aynı şekilde, hukuk, ahlak ve siyaset de bu kavgadan doğmuştur. Bunlar uzun bir geçmişin evrim eseridir.¹⁸

Ethem Nejdet, evrimde kalıtımı ilerlemeye engel olarak gördüğü için, tıpkı Avrupa'da, Main de Brian'ın işaret ettiği gibi, gerilemenin rolüne de dikkati çekmiştir. O, evrimde sadece ilerlemenin dikkate alındığını, oysa gerilemenin de hesaba katılması gerektiğine dikkati çekmiş, evrimin genel kanunu saydığı yavaş yavaş dönüşümün olgunluğa doğru olduğu gibi hamliğe doğru olduğu fikrinde de ısrarla durmuştur. Bu, yeni bir fikir olarak Ethem Nejdet'de göze çarpmaktadır. Ona göre, canlıların en mükemmeli insandır. Bu kanata varmış olmasının sebebi, *esasında, tıpkı diğerleri gibi evrimden ilerlemeyi anlamış olmasıdır.*

---

¹⁸ E.Nejdet, *Tekamül ve Kanunları*, s.185.

Canlılarda ve toplumlarda ani değişimler yoktur. Değişimler uzun yıllar içerisinde yavaş yavaş olmaktadır.

Ethem Nejdet, evrimde gerileme ve ilerlemenin mücadele halinde bulduklarını, kalıtımın tutuculuğunun üstün gelmesi halinde gerilemenin, değişim kabiliyetinin ilerliciliğinin üstünlüğü durumunda ise, ilerlemenin mümkün olabileceğini söylemiş; yani evrim olgusunda zıtların birliğini görmüştür. Bu nedenle, kendisi diyalektik materyalist sayılmıştır. Nitekim, Hilmi Ziya Ülken de, eserinde, onu tarihi materyalist akım içerisinde anmıştır. Ethem Nejdet, Darwin'in 'toplumların ne ilerlemesi ne de gerilemesi zorunlu bir şeydir. Hayat ve ölüm bile mukadder bir şey değildir' tarzında ifade ettiği görüşüne aynen katıldığını vurgulamıştır. Bu da bize onun adeta bir agnostik olduğunu ima etmektedir.

Ethem Nejdet, her ne kadar Darwin'in evrim kuramını topluma uygulamışsa da, yine de, canlılarla toplumlar arasında bazı farklar olduğunu da tespit etmiştir. Kitle itibarıyla toplumların daha büyük olduklarını; toplumların kendilerini düzeltmelerine karşılık canlılarda bunun bulunmadığını esas fark olarak almıştır. Toplumlarda gerek ilerlemeye gerekse gerilemeye onların bekasını sağlayan "ayıklanma"nın yol açtığını, uzun yıllarda yavaş yavaş dönüşümlerin kalıtsal olarak geçtiğini, evrimin de ancak bu suretle meydana geldiğini ifade etmiştir.

Memduh Süleyman ise, Darwin'in evrim kuramına ilişkin kaleme aldığı herhangi bir makalesi ve eseri bulunmamakla birlikte, 1911'de, E.Hartmann'ın *Darwinizm* adlı eserini çevirip yayınlamıştır. Bu eser, E. Hartmann'ın Darwin'e hücumunu aksettirmesinden dolayı, o zaman için olduğu kadar bugün için de son derece önemlidir. Doğal ayıklanmayı, Darwin'in farz ve tahmin edemediği derecede kıymetli gören ve Darwin'in düşündüğü şekliyle bunun doğru olmadığını ifade eden yazar, mekanik bir kural olan doğal ayıklanmanın, Darwin ve taraftarlarının dönüşümün sonucu gibi sayılmasını da Darwinizmin en büyük hatası olarak yorumlamıştır. Oysa, o, Darwinizmin aksine, evrim için sadece doğal ayıklanmanın yeterli olmadığını; üstelik doğal ayıklanmanın gerçekleşmesi için 'hayat kavgası', 'değişim ve dönüşüm kabiliyeti' ve 'kalıtsal intikal' gibi birbirleriyle son derece ilişkili olan üç sebebin varlığına gerek duyulduğunu; bu üç sebepten birisinin bulunmaması halinde, diğer sebeplerin etkilerinin bir sonuç vermeyeceğini, evrimin gerçekleşmeyeceğini vurgulamıştır.

Memduh Süleyman, Darwin'in dış etkilerden doğan bir mekaniklik tasavvur edip, her türlü değişiklikleri buna atfetmesinde hata ettiğini belirtmiş; ruhsal olayların da canlıda çeşitli değişikliklere yol açmada büyük etkileri bulunduğunu ileri sürmüştür. Bunu, Darwin'in de kabul etmiş olmasına rağmen, bir türlü açıklayamadığını sözlerine eklemiştir.

Böylece Memduh Süleyman'ın diğerlerinden farklı olarak Darwin kuramına körü körüne bağlanıp onu yüceltmediğini, aksine, eleştirdiğini görüyoruz.

Ahmet Mithat'a gelince; O, *Dağarcık* dergisinde evrime ilişkin "Duvardan Bir Seda", "İnsan" ve "Dünya'da İnsanın Zuhuru" adlı makaleler kaleme almıştır. "Duvardan Bir Seda" da orangutan denilen maymunların, dört ayak üzerinde yürümeleri ve ellerinin daha uzun olması dışında, esas itibarıyla, iskelet yapıları bakımından insana benzediklerini, bu nedenle, insanın bir tür maymun sayılabileceğini, bu hususta Lamarck'ın da fikirler öne sürdüğünü belirtmiştir. Ahmet Mithat, bu husustaki kanaatini şu sözlerle dile getirmiştir:

Lamarck'ın 'hayvanların bir harekete alışmaları, bedenlerinin şekli gerektirdiğinden değildir. Belki de tersine, bedenlerinin böyle bir şekle girmesi, bir tür harekete alışmalarından ileri gelir' diye koyduğu ilkeye itiraz ediyorum zannedilmesin. Sadece insanları maymundan getirmek için doğanın zihnini karıştırmaya hacet yoktur. Şimdi olgunluk derecesinde gördüğümüz insanları ayrıca ve başkaca bir tür maymun kabul etsek, buna ne engel vardır?¹⁹

Ahmet Mithat'ın bu sözleri, İstanbul'un din bilginleri çevresinde adeta fırtına kopartmış, Mevleviye payeli Cahid-i Cahid takma adlı bir zat onu bu yüzden dinsizlikle suçlamıştır.²⁰ Ahmet Mithat ise, buna yanıt olarak türlerin dönüşümü veya değişmesine yani evrim kuramlarının esasına bile karşı olmuş, insanın maymundan gelmediğini, doğrudan doğruya bir tür maymun (ama en gelişmiş maymun) olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Fakat inandırıcı olmadığı için, bundan sonra bu konuyla ilgilenmesi yasaklanmıştır.

Esasında, Ahmet Mithat, *Dağarcık* dergisinde Darwinizmi savunmakla bir Darwinci olduğunu gayet güzel ifade etmiştir. Bununla

¹⁹ A.Mithat, *Dünyada İnsanın Zuhuru*, *Dağarcık*, C.1, S.4, İstanbul, 1928, s.113.

²⁰ A.Adıvar, *Bilim ve Din*, s.369.

birlikte, o, Darwin'in kuramını kendine göre yorumlamıştır. Kuramın, Kur'an ile uzlaşıp uzlaşmayacağını tartışmış, insanın kökeni hakkında Lamarck'ın kuramına dayanarak bilgi vermiştir. "İnsan" adlı makalesinde insanın evrimci ve natüralist bir açıdan açıklamasını yapmıştır. "Dünya'da İnsanın Zuhuru"nda ise, Lamarck'ın evrim kuramına dayanarak insanın bütün güçlerini sonradan kazandığını ve uzun bir evrim sürecinde son halka olduğunu vurgulamıştır.

İsmail Fenni Ertuğrul ise, insanın maymundan hasıl olduğu fikrinin genellikle Darwin'e dayandırılmak istendiğini, ama, Darwin'in, 'insan, doğrudan doğruya maymun neslinden gelmemiştir; gelemez, zira, insanın maymuna oranla birçok üstünlüğü vardır. Bu nedenle, onu hayat kavgasında mahvetmesi gerekirdi.' tarzındaki fikrini beyan etmiştir. Bu da bizim, yukarıda bahsetmiş olduğumuz söze, 'eğer insan maymundan gelmiş olsaydı, yani Darwin, "maymunun kılları dökülmüş insan olmuştur" demiş olsaydı, o zaman bugün hiçbir maymunun olmaması gerekirdi.' uymaktadır. İsmail Fenni, 'Darwin'e göre, insanla maymun, ikisi de nesli tükenmiş olan bir asıldan neş'et etmişlerdir. Şu halde maymunlar, bizim amcazadelerimiz olmak lazım gelir.' diyerek, bu konudaki fikrini belirtmiştir.

Maddiyun Mezhebinin İzmihlali adlı eserinde, İsmail Fenni, doğada her şeyin basit, ilkel bir halden başlayıp, gayet yavaş bir surette, ağır ağır ilerleyerek, kemale eriştikten sonra, yine ağır ağır dağılmaktan ibaret olduğunu belirtmiştir. O, Darwin'in insanla maymunun her ikisinin de nesli tükenmiş bir asıldan, kaynaktan çıktıklarını ifade etmiş olduğunu zikretmiş ve '*şu halde maymunlar bizim amcazadelerimiz olmak lazım gelir*' şeklinde bir hüküm vermiş olmasına rağmen, evrimde pek çok esrarengiz noktalar ve olaylar bulunduğunu, dönüşüm kuramının, henüz, üstünlüğe erişmiş bir kuram olmaktan çok uzakta olduğunu belirtmiştir. Dönüşüm kuramı taraftarlarının, insanla maymunun bir asıldan, bir kaynaktan çıkıp dal budak saldıkları yolundaki iddialarının da geçersiz olduğunu; bu şiddetli akrabalığa rağmen, esasında, aralarında büyük farklılıkların görüldüğünü, maymunların daima içgüdülerine bağlı hayvanlar olduklarını, şeker kamışı işlerinde bile, eğitim sayesinde Avrupa dillerini konuşabilen vahşilerin yerini tutamadıklarını ve papağan kadar olsun konuşamadıklarını vurgulamıştır.²¹

²¹ İ.F.Ertuğrul, *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali*, İstanbul, 1928, s.78.

Böylelikle, Darwinizm'i incelemiş ve onun ispat edilmiş bir hakikat olmaktan çok uzak olduğunu belirterek eleştirmiş olan İsmail Fenni, dönüşümcülük kuramının asıl kurucusu olarak da, Darwin yerine Lamarck'ı kabul etmiştir. O, Darwin'in tasnif ettiği gibi, maymunlarla aynı sınıfta yer almadığımızı, bu nedenle, kendimize bir maymun türünün azmanı gözüyle bakmamamız gerektiğini, yegane akıllı canlı varlık olan insanın diğer hayvanların çok üstünde, şerefli ve ulvi bir mahluk olduğunu vurgulamıştır.

Oysa, Darwin, canlılar arasında hayat kavgası dolayısıyla '*doğal ayıklanma*'nın olduğunu öne sürerken ve bu kavgadan güçlü olanların muzaffer çıkacaklarını belirtirken, insanın diğer hayvanlardan üstün bir varlık olduğunu asla ifade etmemiş, '*doğal ayıklanma*'nın mükemmelliği önermediği gibi, mükemmelliğe de götürmediğini belirtmişti. O halde, diyebiliriz ki, İsmail Fenni, Darwinizmi yanlış anlamış ve yorumlamış olduğu için, kurama sadece itibar etmemekle kalmamış, aynı zamanda ona şiddetle de karşı çıkmıştır.

Sonuç:

Şurası muhakkaktır ki, kuram, İsmail Fenni Ertuğrul gibi bazı karşı çıkanlar olsa da, gerek Avrupa'da, gerekse oradan gelen etki ile Tanzimat döneminde, ülkemizde, özellikle sosyologlar ve toplum felsefesi yapan filozoflar tarafından oldukça benimsenmiştir. Hatta, evrim kavramına, içinde barındırmadığı '*ilerleme*', '*gelişme*' ve '*yetkinleşme*' anlamları yüklenmek suretiyle, kuram, topluma da uygulanmıştır. Bu da, onun, gerek Avrupa'da gerekse ülkemizde ne kadar büyük yankı uyandırdığını açıkça göstermekte ve önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ADIVAR Adnan, *Bilim ve Din*, İstanbul, 1980, Evrim Mtb.
- AHMET MİTHAT, “Dünyada İnsanın Zuhuru”, *Dağarcık*, C.1, S.2, s.109-117, İstanbul, 1928, Ahmet Mithat Mtb.
- AHMET MİTHAT, “Duvardan Bir Seda”, *Dağarcık*, C.1, S.2, s.99-105, İstanbul, 1928, Ahmet Mithat Mtb.
- AHMET MİTHAT, “İnsan”, *Dağarcık*, C.1, S.3,s.40-49, İstanbul, 1928, Ahmet Mithat Mtb.
- ARİSTOTELES, *On the Parts of Animals* (çev. W.Ogle), Chicago, 1952.
- ASAF NEF’İ, “Mücadele-i Hayat ve Tekamül-i Cemiyat”, *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye*, C.2, S.8, s.445-480, İstanbul, H.1325, Hilal Mtb.
- ASAF NEF’İ, “Demokrasi ve Sosyalizm”, *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye*, C.2, S.6, s.161-171, İstanbul, H.1325, Hilal Mtb.
- BEDİ NURİ, “Kabiliyet-i İçtimaiye”, *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye*, C.2, S.7,s.322-355, İstanbul, H.1325, Hilal Mtb.
- BEDİ NURİ, “Hayat-ı İçtimaiye”, *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye*, C.3, S.9, s.1-19; C.3, S.12,s.448-452, İstanbul, H.1325, Hilal Mtb.
- BÜCHNER Louis, *Madde ve Kuvvet* (çev. Baha Tevfik- Ahmet Nebil), İstanbul, Müşterek el- Menfaa Osmanlı Şirketi Mtb.
- DARWİN, Charles, *The Origin of Species*, Great Books of Western World (49), Chicago, 1952.
- DARWİN, Charles, *The Descent of Man*, Great Books of Western World (49), Chicago, 1952.
- ETHEM NEJDET, *Tekamül ve Kanunları*, İstanbul, 1913, İçtihad Mtb.
- HAECKEL, Ernest, “Kainatın Muammaları” (çev. Baha Tevfik), *Felsefe*, C.1, S.1, s.9-13; S.2, s.24-28; S.3, s.39-44, S.4, s.56-62; S.6, s.91-93; S.7, s.110-112; S.10, s.169-175, İstanbul, H.1326, Nefaset Mtb.
- HARTMANN, Edward, *Darwinizm* (çev. Memduh Süleyman), İstanbul, H.1329, Necmi İstiklal Mtb.
- İSMAİL FENNİ, Ertuğrul, *Maddiyun Mezhebinin İzmihlali*, İstanbul, 1928, Orhaniye Mtb.
- Komisyon, *Modern Biyoloji*, 1979, MEB.
- SATI EL-HUSRİ, *Etnografya*, İstanbul, 1327, Hilal Mtb.

24 *Darwin'in Evrim Kuramı'nın Tanzimat'taki Etkileri*

SATI EL-HUSRÎ, "Cemiyetler ve Uzviyetler" *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye*, C.2, S.8, s.433-454, İstanbul, 1325, Hilal Mtb.

SİNGER, Charles *A History of Biology*, London, 1962.

SUPHÎ ETHEM, *Darwinizm*, İstanbul, H.1327, Manastır Mtb.

SUPHÎ ETHEM, *Lamarckizm*, İstanbul, H.1330, Nefaset Mtb.

SUPHÎ ETHEM, "Lamarck ve Lamarckizm", *Felsefe*, C.1, S.6, s.81-84;

S.7, s.97-101; S.8, s.113-119; S.9, s.129-136; S.10, s.153-157,

İstanbul, H.1326, Nefaset Mtb.